

WINST IN DE MARGE?

Een reactie van Piet Emmer op Matthias van Rossum en Karwan Fatah-Black, 'Wat is winst? De economische impact van de Nederlandse trans-Atlantische slavenhandel'

Anno 2012 weten we het heel zeker: slavenhandel en slavernij zijn verwerpelijke instituties en het is meer dan schandalig dat onze voorvaders zich daar twee eeuwen lang aan hebben bezondigd. Daar moeten ze wel heel veel geld mee hebben verdiend, anders hadden ze dat nooit gedaan. Die redenering zegt echter meer over ons dan over het verleden en alles over onze onwil om te erkennen dat er vroeger heel andere morele drempels bestonden dan nu. Die onwil verklaart waarom we maar moeilijk kunnen accepteren dat de slavenhandel en de slavernij voor onze voorouders helemaal niet zo verwerpelijk waren en alleen al om die reden helemaal geen uitzonderlijke opbrengsten dienden te genereren.

Daar komt nog een tweede foutieve gedachtegang bij, waarin de rijkdom van het Westen in een dialectisch verband wordt gebracht met de tegenwoordige economische achterstand van Afrika en de maatschappelijke achterstand van de verre nazaten van de slaven elders. Hoe groter de omvang van de slavenhandel en de uitbuiting van de slaven, hoe meer Europa daarvan zou hebben geprofiteerd en hoe makkelijker de armoede in Afrika en onder zwarten in de rest van de wereld te verklaren zou zijn.

Deze twee misvattingen vormen de reden waarom er de afgelopen decenia voortdurend pogingen gedaan worden om de slavenhandel, de koloniale slavernij en 'het Atlantische systeem' tot de belangrijkste sector van de vroegmoderne Europese economie te maken. De bijdrage van Van Rossum en Fatah-Black in dit tijdschrift is ook zo'n poging en het zal wel niet de laatste zijn.¹

Deze onderzoekers voeren een drietal argumenten aan om hun stelling te onderbouwen dat het economisch belang van de slavenhandel voor de Nederlandse economie tot nu toe schromelijk is onderschat: i) in de internationale

---

1. Matthias van Rossum en Karwan Fatah-Black, 'Wat is winst? De economische impact van de Nederlandse trans-Atlantische slavenhandel', *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* 9:1 (2012) 3-29.

literatuur bestaat geen overeenstemming over de invloed van de slavenhandel en de slavernij op de economie; ii) de Nederlandse slavenhandel was veel omvangrijker dan tot nu toe is berekend en iii) de relatief bescheiden winst van de Nederlandse slavenhandel vormt geen goede afspiegeling van het economische belang van deze handel.

Wat het eerste punt betreft hebben de auteurs gelijk. Sinds het gerucht-makende boek van Eric Williams, *Capitalism and Slavery* uit 1944 (!) is er een ononderbroken stroom studies gepubliceerd over de invloed van slavenhandel en slavernij op de economieën van de koloniale moederlanden in Europa. Deze studies zijn te verdelen in twee categorieën. In de eerste plaats zijn er publicaties, die net als *Capitalism and Slavery* het economische belang van de slavenhandel en slavernij beschrijven aan de hand van impressies. De tweede soort publicaties probeert het economisch belang te berekenen. Van Rossum en Fatah-Black lijken in hun bijdrage van twee walletjes te willen eten. Enerzijds wijzen ze erop dat de meest recente kwantitatief-historische publicaties de invloed van de slavenhandel op de Europese economie inderdaad berekenen op niet meer dan een paar procent van het Bruto Binnenlands Product (BBP) van de landen, die aan deze handel deelnamen. Anderzijds steunen zij de zienswijze dat de slavenhandel slechts één van de onderdelen was van het veel grotere Atlantische complex en dat dit complex wel van wezenlijk belang was voor de groei van de Europese economie. Dat laatste standpunt lijkt hun het meest aantrekkelijk en in navolging van de desbetreffende auteurs gebruiken ze oncontroleerbare containerbegrippen als 'sterke invloed' en 'katalysatoreffect' en suggereren ze zonder verder bewijs dat de Atlantische economie op de een of andere manier een heel bijzondere invloed ('impact') zou hebben gehad op de 'consumer revolution' in Europa en op de ontwikkeling van de financiële sector.

Op zich is er met deze weergave van de internationale stand van zaken niets mis, maar er moeten wel twee kanttekening bij gemaakt worden. In de eerste plaats gaat het internationale debat voornamelijk over het belang van de Atlantische slavenhandel en slavernij voor Engeland. In dat land was immers na 1750 de Industriële Revolutie van start gegaan, juist in een tijd, waarin de Engelse slavenhandel snel groeide en het aantal slaven in de Engelse koloniën zijn grootste omvang bereikte. Die samenloop van omstandigheden lijkt erop te duiden dat Engeland zijn doorbraak naar een substantieel hogere economische groei en daarmee naar zijn huidige welvaart bereikt heeft over de rug van miljoenen Afrikanen. Die hypothese is echter, althans wat de slavenhandel betreft is, al veertig jaar geleden definitief naar de prullenbak verwezen. Dat was mogelijk, omdat zowel de omzet, de bruto marges als ook de winsten van de Engelse slavenhandel bekend zijn.²

---

2. Stanley L. Engerman, 'The slave trade and British capital formation in the eighteenth century. A comment on the Williams Thesis', *Business History Review* 46 (1972) 430-443.

Veel lastiger is het om vast te stellen hoe groot de bijdrage van de slavernij aan de Engelse economie is geweest. Een poging om de economische bijdrage van Jamaica te berekenen, Englands grootste plantagekolonie met de meeste slaven, kwam uit op ongeveer 4 procent van het Engelse VBP. Die berekening leidde tot protest, want de kosten van het bestuur en de verdediging waren daarin niet meegenomen. Evenmin was rekening gehouden met het feit dat het in Jamaica geïnvesteerde geld in Engeland zelf ook winst had opgeleverd, zij het waarschijnlijk wat minder dan overzee. Tel je die 'second best' winst op bij de bestuurs- en verdedigingskosten, dan zou Jamaica de Engelse schatkist in het geheel geen voordeel hebben opgeleverd. De grote meerderheid van de Britten betaalde voor de overzeese winsten van een kleine groep privé investeerders en plantagebezitters.³

Dat de Engelse economie maar marginaal door de slavenhandel en de slavernij is beïnvloed, wordt bovendien bevestigd door het feit dat noch de afschaffing van de slavenhandel in 1807 noch de afschaffing van de slavernij in 1833 Engeland in een economische crisis heeft gestort. En als het economische effect van de afschaffing voor Engeland al minimaal was, dan was dat zeker het geval in de rest van Europa. Over dat laatste zijn alle onderzoekers het wel eens.

Een tweede kanttekening betreft de rol van de Atlantische slavenhandel en slavernij op de Industriële Revolutie in Nederland. Die rol was er niet. Nederland industrialiseerde relatief laat in de tweede helft van de negentiende eeuw en rond 1790 was de Nederlandse slavenhandel al op sterven na dood, terwijl de eigenaren van de meeste plantages in de grootste Nederlandse plantagekolonie Suriname inmiddels failliet waren gegaan. De grafiek van de steeds maar stijgende prijzen van de slaven in de bijdrage van Van Rossum en Fatah-Black lijkt het tegendeel lijkt te suggereren. Dat is onjuist. De prijzen stegen op de door de Nederlanders gefrequenteerde delen van de Afrikaanse kust en in de Nederlandse koloniën in de West, omdat de slavenhandel een internationale markt kende. Op dit ogenblik betekenen de stijgende benzineprijzen in Spanje en Griekenland evenmin dat het die landen economisch voor de wind gaat.

Als het om de aantallen slaven gaat, vervoerd op Nederlandse schepen, hebben de auteurs inderdaad een nieuw totaal berekend door het getal van alle door Nederland vervoerde slaven zoals vermeld in de database van de website www.slavevoyages.org te voegen bij het aantal slaven, dat door illegale slavenhalers werd vervoerd en waarvan de gegevens onlangs door R. Paesie

3. R.B. Sheridan, 'The wealth of Jamaica in the eighteenth century', *Economic History Review*, 2nd series, 18:2 (1965) 292-311; Robert Paul Thomas, 'The sugar colonies of the old empire, profit or loss for Great Britain?', *Economic History Review*, 2nd series, 21:1 (1968) 30-45; R.B. Sheridan, 'The wealth of Jamaica in the eighteenth century: A rejoinder', *Economic History Review*, 2nd series, 21:1 (1968) 46-61.

uit de archieven zijn opgediept. Die procedure levert echter een aantal dubbeltellingen op, waar Van Rossum en Fatah-Black geen belang aan lijken te hechten. Paesie schrijft daarover:

In de Database, waar op verschillende variabelen gezocht kan worden, staan nu 1.543 Nederlandse slavenschepen vermeld, die tezamen 543.663 slaven vanuit West-Afrika naar Amerika hebben getransporteerd. Daarvan heeft dertien procent de Atlantische reis niet overleefd. Gegevens uit het onderzoek naar de illegale goederen- en slavenhandel zijn hier nog niet in opgenomen. Van de 189 getraceerde illegale slavenhalers, is circa 25 procent bij eerdere onderzoeken opgespoord. Deze gegevens zijn wel in de Database opgenomen. Om dubbeltellingen te voorkomen, zijn die in mindering gebracht. Daarmee komt het aantal Nederlandse slavenreizen op 1.686 met een totaal van 587.449 verscheepte slaven.⁴

Ik val niet over deze fout, want anders dan Van Rossum en Fatah-Black ons willen doen geloven, verandert hun nieuwe totaalcijfer bijna niets aan de omzet noch aan de winstgevendheid van de Nederlandse slavenhandel noch aan het feit die handel na 1780 dramatisch terugliep. Grosso modo lijkt het aantal door Nederlanders verhandelde slaven ongeveer tien procent groter te zijn geweest dan we tot nu toe hadden aangenomen en bij een totaal van 600.000 in plaats van 550.000 slaven hebben de Nederlanders tussen 1600 en 1800 per jaar gemiddeld niet 2.750 maar 3.000 slaven vervoerd. Anders dan mijn opponenten zie ik in een verschil van gemiddeld één slavenschip per jaar geen sterk argument om de economische invloed van de slavenhandel op Nederland plotseling veel hoger in te schatten dan voorheen.

Tot slot de hoge bruto marge, het belangrijkste argument van Van Rossum en Fatah-Black ter ondersteuning van hun hypothese dat de slavenhandel veel meer gunstige effecten op de Nederlandse economie had dan de uiterst bescheiden winsten in deze sector zouden doen vermoeden. Op de berekening van de omvang van die marge wil ik geen kritiek oefenen, wel op de idee dat de lage winsten in de slavenhandel het economische belang van deze handel zouden onderschatten. Juist in de handelsvaart zijn de winsten een uitstekend kompas om het economisch belang van een bepaalde sector te meten. Of je nu in graan handelde met de Oostzee, in specerijen uit Azië of in wijn uit Frankrijk, steeds is de economische invloed per uitgereed schip op de economie ongeveer gelijk en bepalen de omvang van de handel, het aantal schepen en de gemaakte winst het relatieve economische belang. Schepen kunnen nu eenmaal snel en bijna zonder kosten in een andere handelssector worden ingezet. De auteurs leveren geen bewijs dat dit voor de slavenhandel anders was.

---

4. R. Paesie, 'Zeeuwen en de slavenhandel; een kwantitatieve analyse', *Zeeland, Tijdschrift van het Koninklijk Zeeuwsch genootschap der Wetenschappen* (2010) 2-13.

In tegenstelling tot de winst is de brutomarge juist een slechte indicator van het economische belang van een bepaalde handelssector. Zo zijn vandaag de dag in de detailhandel de brutomarges op de aan- en verkoop van levensmiddelen gemiddeld slechts een fractie van de brutomarges op de handel in juwelen en sierraden. Toch zal niemand beweren dat de supermarkten minder voor de Nederlandse economie betekenen dan de juweliers. Omzet en winst bepalen het belang en waarom zou dat met de slavenhandel anders zijn dan met de hout- of graanhandel?

Het belang van de slavenhandel voor de Nederlandse economie werd vooral weerspiegeld in de uitredingskosten van een slavenschip.⁵ Daartoe behoorden de uitgaven voor de bouw van en de herstelreparaties aan het schip, waarvan een deel in de vorm van lonen terecht kwam bij de werkende bevolking van de stad, waar de werf was gevestigd. Tot die kosten behoorde ook de inkoop van de lading bestemd om op de kust van Afrika te worden geruild tegen slaven. Daarin bevonden zich in Nederland vervaardigde producten. Terecht wijzen van Rossum en Fatah-Black op het belang van de textilia, die in de Nederlandse slavenvaart vaak gemiddeld de helft van de waarde van de ruilladingen uitmaakten. Maar slechts een deel van al dat textiel was uit Nederland afkomstig, de rest kwam uit Azië en Duitsland. In volgorde van belangrijkheid volgden daarna geweren, buiskruit en kaurischelpen, waarvan ook weer een deel niet in Nederland vervaardigd was.

De uitredingskosten in de slavenhandel verschilden echter niet veel van de uitredingskosten in de langeafstandshandel in het algemeen, terwijl de bruto marge in de slavenhandel hoger was dan gemiddeld. Waarom was die marge zo hoog? Niet door de loonkosten en de verzekeringspremies, die voor slavenschepen slechts marginaal afweken van wat in de koopvaardij in die tijd gebruikelijk was. Van de loonkosten vloeide bovendien een deel naar het buitenland weg, omdat daar ongeveer veertig procent van de bemanning vandaan kwam. Ook een deel van de verzekeringspremies ging naar het buitenland. Verder vergeten Van Rossum en Farah-Black te melden dat de kosten voor de voeding aan boord ook uit de bruto marge bestreden moesten worden. Dat was inderdaad goed voor de plaatselijke leveranciers gevestigd in de Nederlandse havensteden, maar meer ook niet. Van een bijzondere 'spin off' of van een *multiplier* effect van deze kosten voor de economie was geen sprake.

Dat gold ook voor de belangrijkste lacune in de opsomming van beide auteurs: de kosten van het innen van de kooppenningen van de verkochte slaven in de West. De meeste slaven werden namelijk niet contant betaald, maar op afbetaling gekocht. Het bijeensprokkelen van dat geld kon jaren duren

---

5. W.S. Unger, 'Bijdragen tot de geschiedenis van de Nederlandse slavenhandel, 11. De slavenhandel der Middelburgsche Commercie Compagnie, 1732-1808', *Economisch-Historisch Jaarboek* 28 (1961) 3-148.

en de slavenhandelsrederijen zoals de Middelburgse Commercie Compagnie (MCC) hadden voor dit doel meestal een agent in de kolonie geëngageerd, die jaarlijks de ingezamelde termijnbetalingen naar Nederland zond. Naast renteverlies veroorzaakten die termijnbetalingen problemen in de *cash flow* van de rederij en die nadelige effecten moesten uit de bruto marge worden bestreden. Een deel van die marge was bovendien bedoeld als risicodekking, want de slavenkopers in het Caribische gebied betaalden hun schuld aan de slavenrederijen vaak met wissels. De inning daarvan was soms onzeker zoals na het debacle met de Surinaamse hypotheekleningen in 1773, toen veel in Suriname uitgegeven wissels werden geprotesteerd. Daarnaast waren er nog tal van andere risico's zoals de sterfte en ziekte onder de slaven en het verlies van schip en lading door schipbreuk of oorlogshandelingen.

Al deze factoren verklaren waarom in de slavenhandel de bruto marges hoog waren en de winsten laag. De afrekeningen in het archief van de Middelburgse Commercie Compagnie laten zien dat een groot aantal reizen verlies opleverde en dat de bruto marges blijkbaar lang niet altijd alle risico's dekten. De rederijen waren nu eenmaal niet in staat om deze marges zelf te bepalen, want voor de in Nederland gevestigde rederijen bestond er in het Atlantische gebied vrije concurrentie. Daardoor bevatte de bruto marge in de Nederlandse slavenhandel geen 'rent'.

Het ziet er dus naar uit dat Van Rossum en Fatah-Black het slachtoffer zijn geworden van de gouden glans van de hoge bruto marges in de slavenhandel net als een flink aantal reders en investeerders in de tijd zelf. Dat die marges niet hoog, maar laag waren, bewijst de desastreuze ontwikkeling van de Nederlandse slavenhandel. Anders dan in het buitenland, waar de slavenhandel sterk toenam, moest de WIC in Nederland de slavenhandel staken net als vele privé rederijen in de periode daarna. Zelfs de vrijstelling van de belastingen kon de Nederlandse slavenhandel in de jaren vlak voor de Franse inval niet meer redden.

Het is juist dat bij het uitreden van de schepen en bij het verkopen van koffie en suiker uit de West makelaars, taxateurs, verzekeraars, pakhuisbezitters, sjouwers, beurtschippers en handelshuizen annex banken relatief veel vergoedingen en provisie ontvingen. Maar nergens kunnen Van Rossum en Fatah-Black aantonen dat die vergoedingen alleen voor de uitreding van slavenscheepen werden betaald. De maritieme servicesector verdiende veel meer aan de handel binnen Nederland en Europa omdat die vele malen omvangrijker was. Zo werden er in het topjaar 1770 in totaal 30 passen aan slavenscheepen verstrekt, terwijl de Nederlandse koopvaardijvloot in totaal toen ongeveer 2.000 schepen telde.⁶

---

6. Johannes Menne Postma, *The Dutch in the Atlantic slave trade, 1600-1815* (Cambridge 1990) 370; Jan de Vries en Ad van der Woude, *Nederland, 1500-1815. De eerste ronde van moderne economische groei* (Amsterdam, 1995), 567.

En wat voor de slavenhandel gold, was ook van toepassing op de Nederlandse plantages in het Atlantische gebied. ‘Zowel de slavenhandel als het bredere Atlantische systeem had bovendien een belangrijke economische impact op Europa’ schrijven Van Rossum en Fatah-Black. Maar waar bestond die ‘impact’ dan uit? Welk bijzonder *multiplier* effect had de consumptie van suiker en koffie? Het is juist dat het ingekookte suikerriet sap uit Nederlands West-Indië voornamelijk in Amsterdam verder werd geraffineerd, maar een groot deel van de daarmee verbonden werkgelegenheid was ook zonder deze importen blijven bestaan, omdat de suikerbakkers het merendeel van hun ruwe suiker niet uit de Nederlandse koloniën betrokken.

Conclusie

De bijdrage van Van Rossum en Fatah-Black bevat een aantal nieuwe elementen. Er staan waardevolle gegevens in over de ontwikkeling van de aan- en verkoopprijs van de slaven en van de bruto marge in de Nederlandse slavenhandel. Die gegevens spreken echter de conclusies van eerdere studies niet tegen. De winstgevendheid van de slavenhandel was niet uitzonderlijk en het belang van deze handel voor de Nederlandse economie verschilde niet disproportioneel van andere takken van de koopvaardij.

Voor Nederland wijzen de sterk krimpemde slavenhandel en de talloze faillissementen in de plantagesector zelfs op het tegendeel. Dat de plantages in de West geen *opportunity costs* zouden kennen, omdat de slaven niet in Nederland aan de slag hadden gekund zoals Van Rossum en Fatah-Black beweren, is een drogreden. Slaven konden inderdaad niet in Nederland worden ingezet, maar dat gold niet voor het in hen geïnvesteerde geld. Die investering had achteraf gezien in Nederland of in de buurlanden meer rendement opgeleverd. Als het geheimzinnige extra economische gewicht, dat Van Rossum en Fatah-Black het ‘Atlantische complex’ toedichten, in het geval van Engeland naar het rijk der fabelen is verwezen, dan geldt dat *a fortiori* voor de andere landen van Europa, waaronder Nederland.

Piet Emmer, emeritus
Instituut voor Geschiedenis
Universiteit Leiden
E-mail: p.c.emmer@hum.leidenuniv.nl

EEN MARGINALE BIJDRAGE?

Van 'winstgevendheid' naar de economische impact van de Nederlandse trans-Atlantische slavenhandel

Repliek van de auteurs op de reactie van Piet Emmer

Met ons artikel over de economische impact van de Nederlandse trans-Atlantische slavenhandel proberen wij een bijdrage te leveren aan het onderzoek naar het belang van de slavenhandel voor de economie van de Nederlandse Republiek. Wij beargumenteren dat het zinvol is om het perspectief te verleggen van het onderzoeken van de mate van 'winstgevendheid' van slavenhandelaren naar het onderzoeken van de bredere economische impact van deze handel. Dit is belangrijk, omdat de focus op de beperkte winst in de slavenhandel voor sommige historici reden is om te stellen dat de slavenhandel van ondergeschikt economisch belang zou zijn geweest.

Wij stellen daar een ander perspectief tegenover. Wij betogen dat het belangrijk is om te kijken naar de bredere impact van de slavenhandel op de Nederlandse economie. Om tot een goed inzicht te komen, reconstrueren wij de zogeheten 'brutomarge' – het verschil tussen de opbrengsten van de verkoop en kosten van de inkoop van slaven. Dat leidt tot een 'indicatie van het totaal aan opbrengsten en (economische) activiteiten dat direct gevolg was van de Nederlandse slavenhandel van Afrika naar Amerika.' De bedragen die wij noemen, zo betogen we, zijn grotendeels uitgegeven in de Republiek. Het is voor het eerst dat voor de gehele periode van Nederlandse trans-Atlantische slavenhandel een reconstructie is gemaakt. Wij denken dat dit een belangrijke stap is voor het debat over het slavernijverleden, maar geven tegelijkertijd aan dat ons onderzoek tot veel nieuwe vragen leidt. Wij roepen in ons artikel dan ook op tot verder onderzoek en debat.

Wij danken Piet Emmer voor zijn bespreking en zijn bijdrage aan het debat. Wij vinden dit een belangrijk debat, en wij vinden het daarom belangrijk om de tegenstellingen en argumenten te verhelderen. De hoogstaande retoriek die wordt ingezet helpt daarbij echter niet. De bespreking van Emmer raakt aan een hele reeks interessante perifere aspecten, maar slechts ten dele aan onze studie en aan onze weerlegging van zijn methode. In onze reactie zullen we eerst ingaan op de inhoudelijke verschillen van inzicht rond de hoofdzaken van dit debat. Daarna zullen wij kort, maar krachtig een groot

aantal verkeerde voorstellingen uit de bespreking van Emmer rechtzetten. Ten slotte zullen wij de oorzaak van deze verkeerde voorstellingen proberen te duiden, om vervolgens af te sluiten met hetgeen volgens ons de inhoudelijke kern van het debat met Piet Emmer zou moeten zijn.

De kern van het verschil van inzicht heeft betrekking op de inschatting van het belang van de slavenhandel voor de Nederlandse Republiek, en de methode om tot deze inschatting te komen. In ons artikel stellen wij dat wij ‘tegenwicht [willen] bieden aan de vele benaderingen die zich slechts richten op “winstberekeningen”.’ Deze benadering is beperkt, omdat het geen inzicht geeft in het economisch belang van de sector, maar alleen in de winstmarges van slavenhandelaren – ofwel, de winstgevendheid. Wij stellen daartegenover dat ‘niet alleen de winst, maar evenzeer ook de kosten gemaakt in het kader van de slavenvaart’ een ‘economische impuls’ genereerden, die belangrijk is om te onderzoeken. Daarvoor hebben we gezocht naar een methode om nauwkeurig de economische impact die deze handelsstroom voor steden in de Republiek genereerde te beredeneren en berekenen. Door de brutomarge van deze handelsstroom te berekenen wordt de zogenoemde directe economische ‘spin-off’ zichtbaar.

De brutomarge werd uitgegeven aan scheepsbouwers, voedsel- en textielproducenten, en natuurlijk lonen, commissies, verzekeringen en belasting. Vanuit het compagnieersperspectief waren dat allemaal kostenposten. Maar het is belangrijk om te constateren dat wat kosten waren voor slavenhandelaren tegelijkertijd een economische impuls betekende voor de bedrijvigheid in de Republiek. Wij zijn niet de eersten die tot dit inzicht zijn gekomen. Zo berekende Roger Anstey via deze weg de brutomarge voor de Britse slavenhandel. Voor Nederland bouwen wij voort op het werk van Henk den Heijer voor de opbrengst van de Nederlandse trans-Atlantische slavenhandel in de periode 1675-1740.¹ Dankzij onze berekening kunnen we deze economische impuls nu ook kwantificeren: de brutomarge was tussen de 63 en 79 miljoen gulden.

Emmer ziet het belang van deze aanpak in. Hij schrijft over de kosten voor het uitreden van een schip: ‘Dat was inderdaad goed voor de plaatselijke leveranciers gevestigd in de Nederlandse havensteden, maar meer ook niet.’ Maar let wel: meer dan dat beweren we ook niet. Het was goed voor een hele serie aan (indirect) betrokkenen. Om het belang van de Nederlandse trans-Atlantische slavenhandel op de juiste manier te kunnen duiden, moeten we daar grip op zien te krijgen. In zijn veelgelezen *De Nederlandse slavenhandel* benadrukt Emmer het belang van deze methode. Daarin stelt hij: ‘Natuurlijk dient hierbij aangetekend te worden dat de rentabiliteit van de slavenhandel

1. R. Anstey, ‘The volume and profitability of the British slave trade, 1761-1807’, in: S.L. Engerman en E.D. Genovese (red.), *Race and slavery in the Western hemisphere* (Princeton 1975) 3-31; H. den Heijer, *Goud, ivoor en slaven. Scheepvaart en handel van de Tweede West-indische Compagnie op Afrika, 1674-1740* (Zutphen 1997).

enkel en alleen geen goed beeld geeft van het economische belang ervan. Ook de winstgevendheid van de plantages en de positieve effecten van de slavenhandel op de economie van het moederland horen betrokken te worden in de beschouwing.' Hij merkt op dat de Staten-Generaal zich bewust was 'dat de winsten in de Nederlandse slavenhandel relatief laag waren, maar [...] dat de spin-off van deze tak van commercie voor de Nederlandse economie van groot belang was.'²

Emmer vervolgt echter met een weerlegging van het inzicht van de Staten-Generaal door twee voorbeelden, die volgens ons een beperkt beeld neerzetten. Allereerst wijst hij op het relatief kleine aantal schepen dat voor de slavenhandel werd uitgerust – 30 slavenschepen in de hoogtijjaren rond 1770 ten opzicht van een veel grotere totale Nederlandse koopvaardijvloot, die in zijn boek op 4.000 schepen wordt gesteld, en in zijn reactie op 2.000 schepen.³ Ten tweede wijst hij op de geringe bijdrage van de slavenhandel aan het nationale inkomen rond 1800.⁴ In onze studie stellen we vast dat in de Nederlandse historiografie nog onvoldoende werk is gemaakt van een systematische analyse van de positieve effecten van de slavenhandel op de economie van de Republiek. De redenering gebaseerd op aantallen schepen is niet scherp – het aantal schepen zegt immers weinig over de grootte van de schepen, de waarde van de lading, de kosten die gemoeid zijn met het uitreden, etc. Het meetjaar 1800 is problematisch, omdat in dat jaar door de Nederlanders geen slaven werden verhandeld. De historiografische leemte was voor ons een belangrijke reden om aan de hand van de vele openbaar toegankelijke data een begin te maken van de systematische analyse van de opbrengsten van de Nederlandse trans-Atlantische slavenhandel.

De duiding van de betekenis van de uitkomsten kan nu beginnen. In zekere zin gaat dit over de haast filosofische vraag wat groot of klein is. Piet Emmer gaat een nauwkeurige benadering van deze vraag uit de weg – en houdt vast aan zijn benadering middels aantallen schepen. Wij pretenderen nergens het definitieve antwoord te geven, maar proberen met onze studie de bouwstenen voor beantwoording aan te dragen. Om tot een goede inschatting te komen zouden de uitkomsten van onze reconstructie van de omvang van de slavenhandel vergeleken moeten worden met de omvang van de Nederlandse economie of de omvang van de totale Nederlandse handelsstroom. In ons artikel proberen wij een eerste duiding te geven door de brutomarge van de slavenhandel – variërend tussen 600.000 en 1,4 miljoen gulden – te relateren aan de schatting van de totale waarde van de overzeese handel rond 1780 – ongeveer 300 miljoen gulden.

---

2. P. Emmer, *De Nederlandse slavenhandel, 1500-1850* (Amsterdam 2000) 171.

3. Emmer, *Nederlandse slavenhandel*, 172.

4. Emmer, *Nederlandse slavenhandel*, 173.

Naast de discussie over de hoofdvraag en aanpak komt Emmer met enkele andere interessante punten. Het is fideel van Piet Emmer dat hij, ondanks zijn bezwaar ten opzichte van onze argumentatie omtrent de brutomarge, toch de handschoen oppakt door mee te zoeken naar de plaatsen waar deze brutomarge allemaal werd besteed. De opmerkingen van Emmer concentreren zich hier rond het argument dat een deel van de brutomarge wegvloede naar het buitenland. Daarvoor verwijst hij naar drie onderdelen: de ruilladingen, de verzekeringspremies en de lonen. Terecht wordt geconstateerd dat een deel van het textiel, waarmee op de kust van Afrika slaven werden aangekocht, afkomstig was uit bijvoorbeeld Azië. Dat neemt echter niet weg dat bij de handelsbeweging, en soms zelfs productie, actieve betrokkenheid was van Nederlandse tussenpersonen en handelaren, zoals de Verenigde Oost-Indische Compagnie.

De bewering dat ‘ook een deel van de verzekeringspremies [wegvloeiden] naar het buitenland’ is bij gebrek aan literatuurverwijzing moeilijk te weerleggen of over te nemen. De verzekeringssector was in de Republiek belangrijk. In de literatuur wordt gesproken over toenemende internationale concurrentie in de tweede helft van de achttiende eeuw, maar daarin wordt niet gesproken over het grootschalig wegvloeien van verzekeringsgelden van slavenhandelaren naar het buitenland.⁵ Hetzelfde gaat op voor de bewering dat via niet-Nederlandse zeelieden een deel van de brutomarge naar het buitenland zou wegvloeien. Een deel van de zeevarenden was inderdaad niet uit Nederland afkomstig: eind zeventiende eeuw zo’n 20 procent, eind achttiende eeuw zo’n 35 procent.⁶ Gedeeltelijke besteding van het loon in het buitenland lijkt waarschijnlijk. Maar de vraag is hoe omvangrijk dit was. Het lijkt ons te optimistisch geredeneerd om te doen alsof alle buitenlandse zeelieden na afloop van de reis met een volledig gevulde zak spaargeld naar het Europese achterland verdwenen. Opeenstapeling van reizen, voortdurende tussentijdse schuldenmakerij of juist permanente vestiging in de Republiek waren geen ongewone patronen. Wellicht werd een paar procent van de totale loonsom buiten de Republiek besteed. De lonen en verzekeringen zijn interessante aanknopingspunten voor verder onderzoek. Maar in de reactie van Emmer

5. Zelfs Zeeuwse ‘lorrendraaiers’ verzekerden zich in de Republiek. Den Heijer, *Goud, ivoor en slaven*, 273. R. Paesie, *Lorrendrayen op Africa* (Amsterdam 2008). Zie verder: K. Davids, ‘Zekerheidsregelingen in scheepvaart en landtransport 1500-1800’, in: J. van Gerwen, M. van Leeuwen, *Studies over Zekerheidsarrangementen* (Amsterdam 1998) 183-202; M. van Leeuwen, *Zoeken naar Zekerheid* dl. 1 (Amsterdam 2000) 238-278; J. Postma, *The Dutch in the Atlantic slave trade, 1600-1815* (Cambridge 1990) 277; C. Folmer-Van Prooijen, *Van goederenhandel naar slavenhandel* (Middelburg 2000) 90-92; J.P. van der Voort, *De Westindische plantages van 1720 tot 1795. Financiën en handel* (Eindhoven 1973) 41, 52-56; S. Go, *Marine Insurance in the Netherlands 1600-1870* (Amsterdam 2009).

6. J. van Lottum, *Across the North Sea* (Amsterdam 2007) 215.

had meer voorzichtigheid – of anders een gedegen literatuurverwijzing – niet misstaan omtrent deze stellige beweringen.

Dit brengt ons van de serieuze tegenwerpingen naar de lange reeks verkeerde voorstellingen in de bespreking van Emmer, die rechtgezet moeten worden. Soms betreft het kleine onwaarheden, zoals wanneer Emmer beweert dat wij ‘vergeten’ ‘te melden dat de kosten voor de voeding aan boord ook uit de bruto marge bestreden [sic] moesten worden’. Wij verwijzen graag naar pagina 19 van ons artikel, waar wij melding maken van ‘eten, drinken en brandhout’. Maar veel belangrijker dan deze kleine onjuistheden zijn de verkeerde voorstellingen waar het essentiële onderdelen van onze studie betreft.

Zo schuift Emmer ons in zijn bespreking vier algemene stellingen in de schoenen, die wij niet onderschrijven. Wij beweren niet, zoals Emmer in zijn kenmerkende provocerende stijl schetst, dat ‘onze voorvaderen’ ‘wel heel veel geld’ of zelfs ‘uitzonderlijke opbrengsten’ verdiend moeten hebben met de slavenhandel en slavernij – omdat zij het anders ‘nooit gedaan’ zouden hebben. Wij suggereren ook niet dat wij een direct hedendaags ‘dialectisch verband’ kunnen bewijzen tussen de ‘rijkdom van het Westen’ en de ‘tegenwoordige economische achterstand van Afrika’. Evenmin is onze studie een poging om ‘de slavenhandel, de koloniale slavernij en het Atlantische systeem tot de belangrijkste sector van de vroegmoderne Europese economie te maken’. En wij beweren al helemaal niet dat de slavenhandel of het Atlantisch systeem gekenmerkt zou worden door een ‘geheimzinnig extra economisch gewicht’.

Deze manier van debatteren wordt in het bijzonder problematisch waar het gaat om het verschil van inzicht rond de *opportunity costs*. In zijn conclusie sticht hij verwarring door te stellen dat wij zouden beweren ‘dat de plantages in de West geen *opportunity costs* zouden kennen, omdat de slaven niet in Nederland aan de slag hadden gekund.’ Een goede lezing van ons artikel had Emmer kunnen behoeden voor deze misvatting. Wij beargumenteren dat de *slavenhandel* een cruciale functie had in het Atlantisch systeem. Volgens ons betekent dit dat een benadering op grond van een berekening van de ‘alternatieve’ of ‘opportuniteitskosten’ niet zo relevant is. Deze benadering gaat immers uit van het idee dat de productiefactoren die in de slavenhandel werden ingezet ook een bijdrage hadden geleverd wanneer deze in een andere sector waren ingezet. Deze hypothetische ‘alternatieve’ inzet is hier problematisch, vanwege het cruciale, onmisbare karakter van de slavenhandel. In ons artikel melden wij: ‘juist door de slavenhandel werd de noodzakelijke arbeid aangeleverd voor de productie aan de Amerikaanse zijde’.

Opportunity costs zijn mogelijk relevant voor contemporaine economische inschattingen van ondernemingen. In dit geval zou deze oefening een volstrekt ander verloop van de geschiedenis hebben betekend: zonder slavenhandel – en het overvoeren van miljoenen in onvrijheid gebrachte mensen – had het Amerikaans continent een schromelijk tekort aan arbeid gehad. De slavenhandel was daarmee een cruciale, onvervangbare handelsstroom. Dat

lijkt ons reden genoeg om geen ‘what if’ geschiedenis te bedrijven, en de theoretische oefening van *opportunity costs* achterwege te laten. Wij hebben ons gericht op het reconstrueren van de impact van de brutomarge.

De werkwijze in de bespreking leidt tot nog twee andere problematische misvattingen. Zo probeert Emmer te doen voorkomen alsof wij een rol weggelegd zouden zien voor de trans-Atlantische slavenhandel als oorzaak voor de Industriële Revolutie in Nederland. Terecht concludeert Emmer – net als wij zeer expliciet stellen op pagina 24 van ons artikel: ‘die rol was er niet’. Toch vindt Emmer het blijkbaar nodig om te doen voorkomen alsof onze ‘grafiek van de steeds maar stijgende prijzen van de slaven’ ‘het tegendeel lijkt te suggereren’. We kunnen de lezer – en Piet Emmer – geruststellen: onze grafiek suggereert niets. De reconstructie van prijsgegevens was een belangrijke tussenstap om te komen tot de reconstructie van de brutomarge. De grafiek is simpelweg een zo nauwkeurig mogelijke reconstructie van slavenprijzen. Aan de grafiek met prijsgegevens zelf verbinden wij geen conclusies, zoals de lezer kan controleren op pagina 12 van ons artikel.⁷

Hoogtepunt van deze werkwijze, ten slotte, is de manier waarop de vermeende onnauwkeurigheid van onze data wordt aangekaart. Emmer verklaart dat in onze reconstructie sprake zou zijn van dubbeltellingen, en dus van een ‘fout’. Dat zou natuurlijk ernstig zijn en wij zouden ons dat bijzonder aantrekken, maar ook hier is sprake van een misvatting. Wij beweren niet dat de waarde van onze studie ligt in een hogere schatting van het aantal verhandelde slaven. Voor een gedegen reconstructie van de brutomarge was het nodig om te komen tot een *jaarlijkse* reconstructie van het aantal ingekochte en verkochte slaven. Deze reconstructie van de jaarlijkse aantallen hebben wij gebaseerd op de beschikbare gegevens, zoals deze te vinden zijn in de Eltis database (met een reconstructie en schatting) en het gepubliceerde werk van Ruud Paesie (met een reconstructie van ‘lorrendraaiers’). Zoals wij vermelden in ons artikel is door het werk van Paesie duidelijk geworden dat nog ‘enkele honderden niet-geregistreerde Zeeuwse slavenvaarten’ in de database van Eltis niet zijn vermeld of zijn vermeld als varende onder een andere vlag. De bevindingen van Paesie zijn nog niet verwerkt in de database van Eltis. De overlap – de dubbeltellingen – waarover Emmer aan de bel trekt, is moeilijk te reconstrueren, omdat het gaat om smokkelschepen, die nogal eens van naam en van vlag wisselden. Ruud Paesie heeft dit uitgezocht, maar de gege-

7. Het compliment dat Piet Emmer ons in zijn conclusie geeft voor de ‘waardevolle gegevens’ ‘over de ontwikkeling van de aan- en verkoopprijs van de slaven’ komt niet ons toe, en geven wij dan ook graag door aan de vele gedegen onderzoekers die deze gegevens hebben verzameld. Wij verwijzen voor de volledigheid graag naar de bijlage van ons artikel waar alle auteurs worden vermeld. Onze reconstructie leunt voornamelijk op het werk van Postma, Den Heijer, Van der Oest, Paesie, Jordaan, Eltis en de *Historical Prices and Wages*-website van het IISG.

vens daarvan zijn nog niet publiek. De reconstructie van Paesie gepubliceerd in 2010, waar in de bespreking naar verwezen wordt, bevat geen jaarlijkse uitsplitsing, maar presenteert gegevens in een periodieke ordening, die zich niet lenen voor verdere berekening.

In onze studie hebben wij dan ook de functionele keuze gemaakt om de jaarlijkse reconstructie van de slavenhandel te baseren op de database van Eltis en deze aan te vullen met de bevindingen van Paesie over nog niet getraceerde slavenscheepen, zoals uiteengezet in zijn proefschrift van 2008. Dit minimaliseert het aantal mogelijke dubbeltellingen tussen Eltis en de door Paesie getraceerde smokkelscheepen, omdat een deel van de smokkelscheepen in de database van Eltis niet onder Nederlandse, maar onder een andere vlag is opgenomen. Alle keuzes die aan onze reconstructie ten grondslag liggen, verantwoorden wij in de bijlage van ons artikel op pagina 26 en 27. Daarin leggen wij ook uit dat wij voor onze reconstructie voortdurend een voorzichtige, minimale inschatting hebben aangehouden. Zo hebben wij naar aanleiding van de inschatting van Ruud Paesie – dat met de schepen die hij had gevonden nog tussen de 10 en 15 procent van de smokkelreizen zou ontbreken – onze reconstructie slechts met 10 procent aangevuld. De invloed van eventuele dubbeltellingen is dan ook minimaal en in het eindresultaat verwaarloosbaar.

Om de rekensom te maken: het verschil met de inschatting Paesie is zo'n 8.000 slaven voor de gehele periode.⁸ Bij een gemiddelde brutomarge per slaaf van 100 tot 120 gulden (p. 18) – zou dit uiteindelijk betrekking hebben op een bedrag van 800.000 tot 960.000 gulden voor de gehele periode tussen 1595 en 1829. Dit valt ruimschoots binnen de voorzichtigheidsmarge die wij in onze studie aanhouden door een lage en een hoge schatting te berekenen, namelijk 63.000.000 en 79.000.000 gulden. De vermeende 'fout', die Emmer ons probeert aan te wrijven, is zodoende simpelweg een neveneffect van de logische keuze om een *jaarlijkse* reconstructie te baseren op gepubliceerde, openbaar beschikbare gegevens. Een neveneffect, bovendien, dat volledig verdampt in de aangehouden voorzichtigheidsmarges.

Wat overblijft, is een bespreking met enkele interessante punten, maar opvallend veel verkeerde voorstellingen en een overmatig scherpe toon. Hoe moeten we dit duiden? In *de Volkskrant* (27-10-2011) stellen wij dat de benadering van Piet Emmer in het publieke debat een nieuwe vorm van politieke cor-

---

8. In ons artikel komen wij uit op een totaal van 608.849 ingescheepte slaven. Paesie schat in zijn artikel in 2010 het uiteindelijke aantal verhandelde slaven op 600.000. 'Het genoemde aantal van 587.449 getransporteerde slaven moet dus als ondergrens worden beschouwd. Het zal geen gewaagde veronderstelling zijn om op basis hiervan het aantal door Nederlanders uit Afrika geëxporteerde slaven op 600 duizend te schatten.' R. Paesie, 'Zeeuwen en de slavenhandel: een kwantitatieve analyse', *Zeeland. Tijdschrift van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen* (2010) 2-13.

rechtheid is, die het debat over het slavernijverleden bemoeilijkt. Piet Emmer claimt een positie van ‘neutraliteit’, maar zijn bijdrage aan het publieke debat kenmerkt zich door voortdurende bagatelliserende opmerkingen over het belang van het slavernijverleden. Zolang zijn versie wordt onderschreven, stelt Emmer dat het slavernijverleden van ‘emotionele ballast’ is ontdaan. Tegenstanders die het belang van het slavernijverleden anders waarderen, worden in het publieke en wetenschappelijke debat beticht van emotionele redeneringen, moralisme of zelfs blindheid door een ‘gouden glans’ in de ogen.

Dat de toon en inhoud van publiek en wetenschappelijk debat van elkaar verschillen lijkt ons evident. Maar in zijn reactie voor dit tijdschrift lijkt Emmer het wetenschappelijke debat met het publieke debat te verwarren. Het lijkt ons zeer onverstandig om de schreeuwerigheid van het publieke debat in te zetten bij academische en methodologische discussies. De reactie van Piet Emmer op onze studie (in een wetenschappelijk, *peer-reviewed* tijdschrift) bevat veel onjuistheden, onterechte beweringen en is doordrongen van de moralistische retoriek, die ook in het soms scheefgaande publieke debat worden gehanteerd. Wij betreuren dat, en zouden het debat graag weer terugbrengen tot de kern van het wetenschappelijk verschil van inzicht en bevindingen.

Daarom concluderen wij dat ons inhoudelijke verschil van inzicht met Piet Emmer uiteindelijk neerkomt op drie beargumenteerde kernpunten:

- De winst van handelscompagnieën is als zodanig geen voldoende meetinstrument voor het bepalen van het economische belang van een vroegmoderne handelsstroom – de brutomarge biedt een beter inzicht.
- Het jaar 1800 is een bijzonder slecht meetmoment voor het bepalen van het belang van de slavenhandel en de Atlantische economie voor de Republiek.
- Naast het strategische belang van de toevoer van arbeidskracht, was ook de economische impact van de Nederlandse trans-Atlantische slavenhandel aanzienlijk – en groter dan Piet Emmer doet voorkomen.

Karwan Fatah-Black en Matthias van Rossum

E-mail: k.j.fatah@hum.leidenuniv.nl; m.van.rossum@vu.nl.